

A Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség kiadványai.

Szerkeszti: BELOHORSZKY LAJOS.

24. szám.

DR. VLADÁR GÁBOR:

AZ EGYHÁZ ÉS ÁLLAM VISZONYA

Budapest, 1947.

Kiadja a Budapest-Kelenföldi Luther-Szövetség.

Kegyelmes és megtartó Istenünk jóvoltából három esztendősenyszerű hallgatás után folytatjuk kiadványaink sorozatát. Folytatásul elsőnek a Budapest-Kelenföldi Lutherszövetségünk által 1946 őszén „Az egyház” címen rendezett és hat előadásból állott szabadegyetemi előadássorozatunk egyik legnagyobb érdeklődést keltett előadásával kopogtatunk olvasóinknál. A sorozat — melynek előadói sorrendben Ordass Lajos püspök, Zászkaliczky Pál, dr. Vladár Gábor, Kendeh György, Zulauf Henrik és Veöreös Imre voltak — időszerűségét és (ha szabad így mondanunk) jelentőségét nem kell különösképen hangsúlyoznunk. Éppen így talán azt sem, miért ezt az előadást választottuk ki elsőnek a hosszú szünetelés után való megjelentetésre. Elég talán annyit mondanunk, hogy az egyház iránt érzett szeretetünk, aggodásunk és keresztyéni kötelességünk parancs-zavát hallatjuk a nagyskálájú előadó lenyűgöző témakezelése útján.

Szövetségünk kiadványai a jövőben is rendszeresen számot fognak adni a gyülekezetben elhangzott jelentősebb megnyilatkozásokról. Gyülekezetünk példás együttérzése, csodálatraméltó áldozatvállalási készsége, ezekből folyó keresztyéni bizonyosságtevése bizonyára hathatós támasza lesz Isten segítségével a Szövetség most újból felvett kiadói munkájának.

Kérjük, hogy Isten áldása és megsegítő kegyelme legyen e munkával is. És ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?

Erős várunk nekünk az Isten!

Budapest, 1947. március hava.

Belohorszky Lajos
a Szövetség igazgatója.

Az egyház és az állam viszonya.

I. Az egyház és az állam viszonyát rendszerint abból a nézőpontból szokták tárgyalni, hogy mind a kettő, mint közjogi alakulat bizonyos hatalmi kört tart a kezében s a kérdés az, hogy ezek a hatalmi körök miképpen különüljenek el, miképpen érintkezzenek, vagy miképpen metszék egymást. A kérdés tárgyalásában rendszerint közjogi, egyházi és a politikai tudomány körébe tartozó vizsgálódások szoktak helyet foglalni. Igénytelen fejtegetéseim során nem ezt a szokásos rendszert veszem alapul. Nem az egymással szembeállított két korporációból, hanem az emberből indulok ki. Erre az ad indítékot, hogy mind a két testület tevékenysége az emberre terjed ki, mind a kettő az emberért van s mind a kettőben a cselekvő az ember. Előadásom szerkezete tehát az lesz, hogy igyekezem megvilágítani az ember viszonyát az államhoz, azután az ember viszonyát az egyházzal s ezeknek a vizsgálódásoknak az eredményéhez képest kísérlem meg az egyház és az állam viszonyának megállapítását; úgy vélem, hogy ha a kettőnek a viszonyát a harmadikhoz, vagyis az emberhez megállapítottam, ebből a kettőnek a viszonya is önként adódik.

II. Amikor az államnak és az embernek a viszonyát tárgyaljuk, messzebbre nyúlhatunk vissza, mint az egyház és az állam viszonyának a tárgyalásában. Az állam ugyanis régibb, ősből alakult, mint az egyház. A történelmi vizsgálódás területén már a legrégebbi időkben is megvan a közületnek az a formája, amely az államról alkotott mai képzetünknek lényegében megfelel, az egyház mai fogalmának megfelelő alakulatot azonban a kereszténység megelőző időkben hiába keresnénk. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a kereszténység megelőző időkben hitélet nem volt; Egyiptom, Babilonia, Szíria, Káldea, Perzsia, a zsidók, a görögök, a rómalak vallási élete történelmileg feltárt terület, a keresztény fogalmaknak megfelelő egyházi közületeket azonban ezeknél a népeknél hiába keresnénk. Ámbár ezek szerint az állam és az ember, továbbá az egyház és az ember viszonyának párhuzamba állítása is csak a kereszténységtől kezdve lehetséges, mégis az állam és az ember viszonyának a korábbi időkre vonatkoztatott vizsgálatát nem mellőzhetjük, mert különösen a hellén világ áttekintése fejtegetéseink szempontjából értékes.

A hellén világ állama, a *Πολις*, a város volt s város, Róma városa volt a magja a római birodalomnak is. Az antik világváros állama gondoskodását kiterjesztette polgárainak egész életére. A vallás, az iskola, a művészet, az igazságszolgáltatás, a közellátás, a szórakozás, egyszóval a nyugodt élet előfeltételeinek biztosítására irányuló minden tevékenység állami feladat volt. Az állam gondoskodásának a részese azonban csakis a város polgára volt; más (az idegen, a rabszolga) jog nélküli volt. Az állam messze kiterjedő gondoskodásának viszont meg volt a nagy ára abban, hogy a polgár teljes alárendeltségben állott a várossal, egyénisége úgyszólván teljesen feloldódott a közösségben. Legmesszebb ment ebben a tekintetben Spárta; a Lykurgos nevéhez fűződő törvényalkotás a spártai ember életéből úgyszólván minden magánjellegét kitörölte, az államhatalom polgárainak minden életviszonyába beleavatkozott szabályozó, felügyelő, megtorló hatalmával. Már a kortársak ítélete is rosszaló volt erről az államrendszerről, amely az embert megfosztja emberi méltóságától s az állam tulajdonává, eszközévé teszi. Thukydides közlése nyomán ismerjük Perikles lesújtó bírálatát, amelyet a peloponnészosi háború első hősi halottai emlékezetének szentelt ünnepen tartott híres beszédében mondott a spártai rendszerről, szembeállítva azzal az athénei szébbet, tökéletesebbet.

„A mi alkotmányunk — mondja egyebek között Perikles — minthogy az államügyek intézése nem a kisebbség, hanem a többség kezében van: demokrácia; magánügyekben törvényeink szerint mindenkinek egyenlő a joga, közmegebecsülés tekintetében pedig ki-ki nem annyira valamely párt támogatásával, hanem inkább képessége alapján jut a közügyek intézésében fontosabb szerephez. A fáradalmak után bőségesen adunk alkalmat a szellemi üdülésre, részint versenyjátékokkal és ünnepi áldozatok rendezésével, részint kinek-kinek az ízlésesen berendezett saját otthonában; szeretjük a szépet, de takarékossgal, szívesen foglalkozunk szellemiekkel, de elpuhultság nélkül; nekünk nincs szükségünk a kora ifjúságtól kezdve folytatott fáradságos gyakorlatokra és a nélkülözések megtanulására, mert a mi harci készségünk nem a törvények parancsán, hanem az életfelfogásunkból folyó bátorságunkon nyugszik.”

Spárta a legszélsőségesebb volt az egyéniség visszaszorításában. Athéne pedig — amennyire a hellén városállam rendjében egyáltalában lehetséges — a legmesszebb ment az egyén jogainak elismerésében, de mind a kettő, — úgy, amint valamennyi hellén város — megegyezik abban, hogy az egyes ember csakis a városhoz tartozásánál fogva ember. Az antik világ politikai tudományának legkitűnőbb művelői: Aristoteles és Pláton is az egyes ember bármiféle alárendelését a köz irányában igazoltnak tartják.

Az antik felfogással szemben a keresztyénség lényegesen új világnézetet jelent.

Krisztus tanítása szerint minden ember egyformán szeretett

gyermek a Mennyei Atyának. Kinek-kinek a földi és a földön túli sorsát nem az határozza meg, hogy ehhez vagy ahhoz a városhoz (államhoz) tartozik, hogy az államban a szabadok, a rabszolgák, az idegenek sorába vagy valami más közjogi kategóriába sorozódik, hanem a Mennyei Atyának mindenekre egyaránt kiterjedő szeretete, kinek-kinek a maga hite s a maga Istennek tetsző élete. Ebből kettő következik. Az egyik az, hogy az ember kiemelkedik az állam kizárólagos kötelékéből, tagja lesz egy egyetemes, láthatatlan, magasabb rendű közösségnek: Isten országának, amelyben mind az Atyától — a világ Urától —, mind a közösség összes tagjaitól — a felebarátoktól — egyformán igénye van a szeretetre; a másik pedig az, hogy az ember nemcsak úgy számít, mint egy-egy földi közösségnek, egy-egy kis városnak a tagja, hanem mint önelhatározó tényező, személyiség, egyéniség, individuum. Hogy mi az egyes ember, mit ér Isten és az emberek előtt, azt nem ehhez vagy ahhoz az államhoz tartozása, nem is az államban elfoglalt jogi helyzete, hanem a cselekvéseiben megnyilatkozó énje, amint Krisztus Urunk mondja a „maga lelke“ (*ἡ ἐν αὐτῷ Πνεύματι*) határozza meg. Az egyéniségnek ezt a fogalmát az antik világ nem ismerte. A polisban, a városállamban feloldódott ember csupán egy valaki volt az illető típusból. Oswald Spengler hívja fel figyelmünket (Der Untergang des Abendlandes című nagy művében) arra, hogy a mi „személyiség“ (Persönlichkeit) kifejezésünknek az antik világban a „*πρόσωπον*“ szó felel meg, ami szösz szerint szerepet, maszkot, álarcát jelent; ez is kifejezi az antik világnak azt a felfogását, hogy az ember csak az általánosnak, a típusnak a megjelenítője, a város polgárának, a papnak, a katonának, stb. képében, *πρόσωπον*-jában, maszkjában beszél és cselekszik; nem alanya, hanem tárgya az életnek.

A keresztyén felfogás az ember lelkiismereti szabadságáról, az államtól való lelki függetlenségéről megbontotta az antik állam totalitását. Az ember életének egy nagy területe, lelki, hitbeli világa kiesett a politikai állam mindenhatóságából s az egyéniség tudatának felébredése tudatossá tette egyúttal az állam mindenhatóságának a nyomasztó súlyát. Érthető, hogy amikor a keresztyénség terjedése szélesebb hullámokat vetett, a politikai hatalom nem szívesen látta ezt a mozgalmat. Kezdetben ugyan lenézte, kicsibe vette, utóbb üldözte. Még olyan kimagasló szellem is, mint Marcus Aurelius császár, akinek „önvallomásai“ (*Τὰ ἐξ ἑαυτοῦ*) közül nem egy mintha Krisztus tanításának volna a visszhangja (pl. *ἴδιον ἀνθρώπου φιλεῖν καὶ τοῦς πταιώτας* = emberi tulajdonság szeretni azokat is, akik bántanak) keményen üldözte a keresztyéneket, mert meggyőződése volt, hogy az imént említett okokból a birodalom hanyatlásáért felelősek.

Attól fogva, hogy a keresztyénség az antik állam totalitásának vasgyűrűjét szétrepesztette, az embert lelki világával az állam politikai hatalmából kivette s az egyes ember személyiségének tuda-

tossá tételével az állami omnipotenciát visszaszorította, az állam és az egyes ember viszonya az évszázadok során pontosan szinte fel sem vázolható sokféle változaton ment keresztül. Aszerint, amint az állami főhatalom majd erősebb, majd gyengébb, az egyéni szabadság köre majd szűkebb, majd tágabb. A középkori hűbériség korában az egyén és a köz kapcsolata annyira laza volt, hogy az egyesnek a közzel való kapcsolatát magánjogi szerződéses viszonyoknak tekintették. A XVII. és XVIII. századbeli abszolút királyságok az egyes embert megint szorosabb kapcsolatokkal fűzték az államhoz, lelki önállóságát azonban nem érintették. A francia forradalom nagy jelszavai: a liberté, egalité, fraternité! látszólag az egyéni szabadság minden követelményét megvalósították, a valóság azonban nagy kiábrándulás volt, az emberiség nem lett általuk boldogabb, elégedettebb. Új, egymástól szétváló úton kereste boldogulását: ez egyik az államon, a másik a társadalmon keresztül vezetett; amaz a rendőri, másképp jóléti államban, emez a szocializmusba. Mind a kettő azoknak az előfeltételeknek a megteremtését tűzte ki céljául, amelyek szükségesek a végből, hogy az állam, illetőleg a társadalom tagjainak a jóléte, boldogsága biztosítható; az egyesek boldogságának az összessége az egész köznek, az egész társadalomnak a boldogságát fogja eredményezni. Mind a két irányzatnak közös sajátossága, hogy az egyes embert a saját és a köz boldogságának elérése végett a szinte minden életviszonyára kiterjedő zsarnoki közös rend korlátaiba szorítja. Ellenhatásként jelentkezik a múlt század második felében és a századfordulón a liberális állam, majd ennek a reakciójaként az utolsó két évtizedben a totális állam, különösen a fasiszta és a nemzetiszocialista formájában; ami több, mint kétezer éves körforgás után visszakanyarodást jelent az antik világ városállamának a rendszerébe.

III. Amint már fentebb érintettem, az egyház fogalma a kereszténység előtti időkben nem volt meg. A vallási életnek nem volt külön kerete, önálló intézménye, hanem a vallási élet az államélet keretében, mint az államéletnek egyik irányú megnyilatkozása folyt le. Az Isten, az istenek, a nép, az állam istenei voltak; az istenség és az állam, az istenség és az egyes emberek közötti viszonyt, az istentiszteletet állami törvények szabályozták, a templomok és egyéb szent helyek állami intézetek, az istentisztelet, a kultusz állami aktus, a papok és a vallási szertartásokat végző, a vallási dolgokra felügyelő személyek állami alkalmazottak voltak.

A vallási ügyek különválása az államtól a kereszténységben megy végbe. Itt válik el egymástól a két világ Krisztus Urunknak ismert kinyilatkoztatásával: Add meg a császárnak, ami a császáré, Istennek, ami az Istené. Az, amire itt Krisztus Urunk mint az Isten birtokállományához tartozóra utal: az embernek az Isten iránt való kötelességeit és általában az embernek az Istenhez való viszonyát, vagyis mindazt jelenti, ami az ember hitbeli életéhez tartozik. Mind-

azoknak az összessége, akik ezt a belső, hitbeli életüket Krisztusban, Krisztus tanítása szerint élik, alkotja Krisztus láthatatlan egyházát, Krisztus Urunk ennek a láthatatlan egyháznak a fundamentumát vetette meg. A külső, a látható egyház megalapítása nem az ő műve, ez későbbi eredetű. Első nyomai az Apostolok Cselekedeteiről írott könyvben és az apostolok, különösen Pál apostol leveleiben vannak. Intézménnyé az egyházatyák, a zsinatok, az egyházi és a világi hatóságok fejlesztették ki.

Az embernek a láthatatlan egyházhoz való viszonyát, a láthatatlan egyházban elfoglalt helyét, ottan való kötelezettségeit meghatározza az isteni kinyilatkoztatás, amelynek egyedüli és elégséges forrása a Szentírás. Ebben a viszonylatban a láthatatlan egyház teljes, totális hatalmat jelent az emberen, amely az ember lelki, hitbeli életének minden vonatkozására kiterjed, az ember lelki világát teljesen betölti, más parancsnak, más hatalomnak nem hagy teret.

A külső, a látható egyházhoz tartozásnak ilyen abszolút, mindent kitöltő, totális jellege nincsen. A látható egyház, mint minden emberi alkotás alá van vetve a változásoknak. Az egyház erkölcsi, politikai, gazdasági súlyához képest majd több, majd kevesebb hatalmat jelentett az emberen, az egyes ember életviszonyainak majd nagyobb, majd kisebb területére gyakorolt befolyást. Nem volt jelentéktelen ennek a viszonyoknak az alakulásában a világi hatalmak mindenkori állásfoglalása és az emberiség életét irányító eszmék hullámváltozása sem.

Az első keresztyén gyülekezeteket összetartó kapocs kezdetben az apostolok tiszteletreméltó személye, Jézus fenkölt személyének rajtuk, mint szemtanúkon keresztülsűrődő varázsa, az üldözéstől való félelem, a katakombák homálya, a mártírium dicsfénye volt. Kényszerítő, külső hatalom a gyülekezetek részéről tagjaik irányában csak félnéken tapogatózva érvényesült. Lényegesen s szinte egy csapásra megváltozott a helyzet, amikor Konstantin császár a keresztyén vallást államvallássá tette s kiépült az egyház felsőbb szervezete. Ettől kezdve szédületesen emelkedik az egyház hatalma a hívőkön. A császár, a pápa, a zsinatok egymással versengve alkotják az egyházi vonatkozású jogszabályokat s az emberek életviszonyainak mind szélesebb területei kerülnek az egyházi jogszabályalkotás és jurisdictio körébe. Amilyen mértékben gyengül a világi, olyan mértékben erősödik az egyházi hatalom. A középkorban a világi jog, a római jog csaknem feledésbe megy, elfoglalja helyét az egyházi jog, a canon jog és az egyházi jurisdictio. De nemcsak a jognak, hanem a kultúrának csaknem az egész területén az egyház uralma érvényesül. Az irodalom, a művészet tárgyát, eszményeit, felfogását tekintve, csaknem kizárólagosan egyházi jellegű, a fontosabb állami tisztségeket egyházi személyek töltik be, az egyház nyelve, a holt latin nyelv a tudomány, az irodalom és a közélet min-

den területén uralkodó. Hatalmas fenytő eszközeivel: a gyónással kapcsolatos penitenciával, az egyházi átokkal, az inkvizíció borzalmaival, a boszorkányperekkel, a máglyákkal s a lelkiismereti kényszer sok egyéb eszközeivel tartja féken az egyház az emberiség millióit a koldusoktól a császároktig.

Másfél évezred útját járta meg az egyház, amíg a katakombák homályából Szent Péter templomának az egész világot beryogó fényéhez eljutott, hatalmának csúcspontját elérte. A renaissance s betetőzése a reformáció, felszabadította a lelkeket az egyház mindent lenyűgöző hatalma alól. Az új kor szellemi felvilágosodási mozgalma, a francia forradalom, az államhatalmak megerősödése, a társadalmi erők szervezkedése az egyházat — a reformáció utáni korról lévén szó — az egyházakat a tagjaik irányában való viszonylatban új orientációra kényszerítik.

A római katolikus egyház elvileg továbbra is fenntartja és érvényesíteni kívánja korábbi hatalmi álláspontját. A Codex Juris Canonici hatálybaléptetésével még ma is igényt támaszt arra, hogy az emberek életviszonyainak tekintélyes területén törvényhozó és bírói hatalmat gyakoroljon. Elvi álláspontjának érvényesítése azonban mind több önmérséklést, böles megfontolást és diplomáciai ügyességet igényel.

A protestáns egyházak helyzete könnyebb, mert a protestáns egyházak sem az egyes embertől, sem az államtól nem különülnek el olyan merevséggel, mint a katolikus egyház s nem igényelnek az egyes embernek mind a belső lelki világára, mind a külső életviszonyaira egyaránt kiterjedő felvilágosító hatalmat.

IV. Eddigi vizsgálódásunk alapján megállapíthatjuk, hogy az ember három olyan világba tartozik, u. m. a láthatatlan egyházba, a látható egyházba és az államba, amelyek mindegyike engedelmességet követel tőle, mégpedig úgy, hogy az engedelmisségi körök nem különülnek el, hanem részben vagy egészen fedik egymást.

A láthatatlan egyház parancsai, Isten parancsolatai kiterjednek az ember összes életviszonyaira, betöltik az ember egész világát és abszolút parancsok. Nem lehet kétséges, hogy ezeket a parancsokat az embernek követnie kell. Krisztus Urunk kijelentése: add meg az Istennek, ami az Istené, nem jelent valami megalkuvást, valami osztozkodást Isten és a császár között. Isten az egész embert követeli magának. Ugyanakkor azonban ugyanennek az embernek parancsol a látható egyház és az állam is esetleg az életviszonyoknak ugyanabban a körében. A parancsok összeütközése esetében mit tegyen az ember? Sokat vitatott régi problémája az emberiségnek. Feltört a kérdés már az antik világnak a lelkéből is Antigone feljajdulásában, amikor Krean megtiltotta, hogy eltemesse testvérét Polynikét.

„Nem Zeus volt az, aki e parancsot hirdeté,
 S Diké istennő, ki az árnyak közt honol,
 Az emberszív számára ily törvényt nem ad.
 Parancsodat nem tarthatám oly nagyra, én
 Halandó, hogy miatta megtagadjam a
 Nagy istenek örök nem írott törvényeit.
 Isten törvénye nem ma, tegnap óta áll,
 Öröktől él s korát nem tudja senki sem,
 Megtörni ezt a törvényt ember kedvéért,
 S az égiektől érdemelni büntetést —
 Nem volt erőm —“

(Sophokles: Antigone, Csiky Gergely fordításában.)

A keresztyénség nagy skolasztikusának, aquinói Szent-Tamásnak a Summa Theológiája szerint három-féle törvény van: a lex aeterna, a lex naturalis és a lex humana. A lex aeterna Isten törvénye. Nem tartozunk engedelmeskedni ember csinálta olyan törvénynek, amelyik az isteni törvénnyel ellenkezik.

Luther Márton a Von Freiheit eines Christenmenschen című munkájában fejti ki Pál apostolnak a rómaiakhoz írott levele alapján (13:3.), hogy mind a világi, mind az egyházi hatalom parancsainak engedelmeskednünk kell, nem azért, mint hogyha czáltal üdvözlőnk (nit, dass wir dadurch fromm werden sollen), hanem azért, hogy ezzel a felsőbbségnek szabad elhatározásból szolgáljunk. Nincs azonban engedelmisségi kötelességünk akkor, ha a parancs Isten parancsolatába ütköznék. Máskor meg az asztali beszélgetések során mondja, hogy a keresztyén ember két irányban tartozik engedelmisséggel, jelesen: Isten és a fejedelem irányában; az egyik a másikat nem oldja fel; ha azonban a fejedelem olyasvalamit parancsolna, ami Isten parancsával ellenkezik: Istennek kell inkább engednünk, mint az embernek.

A XVIII. század felvilágosodásának nagy írója, Montesquieu is elismeri az isteni törvények felsőbbségét az emberi törvények fölött. Az isteni törvények változatlan, örök törvények, a változatlan, örökkévaló legfőbb jóra irányulnak s a hitnél fogva kötelezők. Kell — úgymond —, hogy a társadalomban a folyton változó mellett legyen valami állandó, fix, ez pedig nem lehet más, mint a valóság. (De l'esprit des lois II, k. XXVI. könyv 2. fejezet.)

Mindezekből most már önként adódnak az állam és az egyház viszonya tekintetében a következő megállapítások:

a) A világi hatalomnak, az államnak óvakodnia kell, hogy ellentétbe kerüljön az emberek vallási meggyőződésével, hitével. Nem szabad polgárait, általában azokat, akiknek parancsol, abba a súlyos válságba sodornia, hogy választásra kényszerüljenek: az Istennek engedelmeskedjenek-e vagy az embernek? A vallási, a lelkiismereti meggyőződés ellenére kikényszerített engedelmisségben

nincsen érték, mert csak a gyenge hitűeknek, az állam és a társadalom értéktelen s szám szerint is kisebb részének az engedelmessége volna. A vallási meggyőződés ellenére kikényszerített engedelmesség gyengíti a világi hatalom iránti tiszteletet, ragaszkodást, szeretetet, már pedig ezeknek hiányában pusztán csak az erőszakra az állami, a világi hatalmat felépíteni és az erőszakra felépített hatalmat tartósan fenntartani nem lehet.

„Wenn der Gedrückte nirgends Recht kann finden,
Wenn unerträglich wird die Last, greift er
Hinauf getrosten Mutes in den Himmel
Und holt herunter Seine ew'gen Rechte,
Die droben hängen unveränderlich
Und unzerbrechlich wie die Sterne selbst“

(Friedrich Schiller: Wilhelm Tell.)

b) Az alattvalók vallási érzületének kimélése, a vallás parancsainak tiszteletben tartása nem sérti az állam tekintélyét. Az állami szuverenitásnak vannak több forrásból eredő önkorlátozásai. Ha az állam meghajlik a természet törvényeinek, az alattvalók fizikai, szellemi és lelki adottságainak s az uralkodó világnézeteknek a kényszerítő ereje előtt, mennyivel inkább kell meghajolnia az isteni világrendnek az Isten és az ember közötti viszonyban kinyilatkoztatott normái előtt. Hiszen az államnak is csak addig van célja, rendeltetése, amíg ennek a világrendnek a munkálója, amíg a világ modulátorának a karmesteri pálcájára figyelve beilleszkedik abba a hatalmas symphoniába, amelynek kezdete, vége sincsen, amelyben egy-egy nemzet élete az örökkévalósághoz képest egy-egy röpke, elszálló ütem.

c) Az állam az emberek politikai életrendje. Emberek alkotják, emberek tartják fenn, emberek igazgatják. Ha az embert, a normális embert magánéletének elrendezésében a vallás parancsai igazítják el, mennyivel inkább kell irányadóknak lenniök a vallás parancsainak az embernek az államra irányított országló tevékenységében, ha csak szabállyá nem tesszük, hogy isterteleneknek, atheistáknak a kezébe kell adni az országló tevékenységet. A francia forradalom azonban bizonyosságtétele annak, hogy még az atheisták sem tudnak megenni vallás nélkül, annyira, hogy nagy erőfeszítéssel csináltak maguknak vallást. Találón írja Montesquieu:

„L'homme pieux et l'athée parlent toujours de religion, l'un parle de ce qu'il aime, l'autre de ce qu'il craint“. (De l'esprit des lois. II. k. XXV. könyv 1. fejezet.) Mind az istenfélőnek, mind az istentagadónak egyaránt van vallása; az egyiknek az, amit szeret, a másíknak az, amitől fél. (t. i. az utolsó ítélet igazságától.)

d) Az egyház, mint az emberek vallási életének gondozója, nem ellenlábas az államnak, hanem segítőtársa, támogatója. Egy-

részt kialakítja, formálja azoknak a lelkét, akik az országgló tevékenységben részt vesznek, másként hajlamossá teszi, ráneveli az alattvalókat arra, hogy a kötelességtudásban, a kötelességteljesítésben ne csupán a külső kényszernek hajoljanak meg, hanem a belső meggyőződés, a lelkiismeret magasabbrendű parancsának a szavát hallják meg és kövessék. Amint Pál apostol írja a rómarelieknek : (13 : 5.)

„... szükséges ezért engedni nemcsak a bosszúállásnak okáért — (t. i. a büntetéstől való félelemből) —, hanem a lelkiismeretért is.“

Kell-e féltékenynek lennie az államnak arra az egyházra, amely azt hirdeti, hogy :

„a fejedelmek — (vagyis az államhatalom) — nem a jó cselekedőknek, hanem a gonoszoknak vagynak rettegésekre. Akarsz-e félni a hatalmasságtól? Cselekedjél jót és dicséreted léssen attól“ (Róm. lev. 13 : 3.)

e) Állam és egyház csak addig voltak egymással szemben álló hatalmak, amíg az egyház — félreismerve rendeltetését — világi hatalomra törekedett. Attól kezdve, hogy erről lemondott s tevékenységét a lelkiekre szorította, a társadalom és államfenntartó erőknek kimeríthetetlen forrása, az állam nélkülözhetetlen, semmi mással nem pótolható támasza. Ebből az észszerűen vezetett állam magatartásának a szabályai az egyház irányában önként következők és igen röviden foglalhatók össze a következőkben :

az állam az egyházat nem tűri, nem : tolerálja, hanem támogatja ; támogatása nem alamizsna, hanem saját jólfelfogott érdekében, a reá bizott milliók érdekében, az emberi eszme valóstítása érdekében Istentől elrendelt kötelesség.

A Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség kiadványai.

Szerkeszti: Belohorszky Lajos.

1. Kring Jenő dr.: Zsigmond Dezső emlékezete, 1879—1938.
2. Szántó Róbert: A nemzeti élet fundamentuma.
3. D. Kovács Sándor: Luther szobra.
4. Szántó Róbert: Diadalmas jövő.
5. Kring Jenő dr.: Az én szívem gondolatai előtted legyenek, óh Uram!
6. Edward Juhl: Az emberi szellem és a szellemek világa. Fordította: Szántó Róbert.
7. Belohorszky Ferenc dr.: A büntudat a magyar irodalomban.
8. Szántó Róbert: Jelentés a Budapest—Kelenföldi Evangélikus Egyházközség 1939. évi munkásságáról.
9. Dr. Vályi Lajos emlékezete, 1895—1940.
10. Szántó Róbert: Jelentés a Budapest—Kelenföldi Evangélikus Egyházközség 1940. évi munkásságáról.
11. Traeger Ernő dr.: Szántó Róbert utolsó útja, 1891—1941.
12. Traeger Ernő dr.: Hat sirató ének.
13. Haza vágyom... Szántó Róbert válogatott versei.
14. Wolf Lajos lelkesi beiktatása.
15. Wolf Lajos: Jelentés a Budapest—Kelenföldi Evangélikus Egyházközség 1941. évi munkásságáról.
16. Wolf Lajos: Gyülekezeti értesítő.
17. Wolf Lajos: Jelentés a Budapest—Kelenföldi Evangélikus Egyházközség 1942. évi munkásságáról.
18. Belohorszky Lajos: Luther és az imádság.
19. Wolf Lajos: Jelentés a Budapest—Kelenföldi Evangélikus Egyházközség 1943. évi munkásságáról.
24. Dr. Vladár Gábor: Az egyház és állam viszonya.